

AD FONTES!

DOI: 10.33608/0236-1477.2020.02.68-79
УДК 821.161.2 82-992Щоденник7Шевченко

Євгенія ЛЕБІДЬ-ГРЕБЕНЮК, кандидат філологічних наук
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001,
e-mail: ljs@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0010-8316

БІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ У ЩОДЕННИКАХ ДМИТРА ТУПТАЛА І ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджуються жанрові особливості щоденників Д. Туптала і Т. Шевченка. Докладно розглядаються особливості авторських наративних стратегій у текстах, орієнтація на конкретного реципієнта. Осмислюються погляди письменників на долю, творчу працю, релігію тощо. Аналіз текстів дозволив виокремити такі спільні моменти в біографічних наративах обох письменників: переосмислення власного життєвого шляху, інтерпретація окремих фактів біографії у життєвому ключі, глибокі екзистенційні роздуми над долею і людським призначенням.

Ключові слова: щоденник, жанр, наративна стратегія, реципієнт, авторська інтенція.

Щоденник за своєю природою — монологічний жанр, однак, як і будь-якому літературному твору, йому притаманна внутрішня діалогічність, зверненість до тексту-попередника, оскільки «текст живе, лише дотикаючись до іншого тексту (контексту). Лише у точці цього контакту текстів спалахує світло, що освітлює і минуле, і майбутнє, долучаючи даний текст до діалогу» [5, 364]. Як вважає М. Мругальський, діалогізм не є результатом рішення автора, «він співіснує з глибокими структурами тексту» [13, 368],

Цитування: *Лебідь-Гребенюк Є.* Біографічний наратив у щоденниках Дмитра Туптала і Тараса Шевченка // Слово і Час. 2020. № 2 (710). С. 68—79. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.02.68-79>

а сам текст містить більшу або меншу кількість анонімних цитат, «оскільки кожен текст постає як поглинання і трансформація іншого тексту» [13, 368—369]; усі разом вони творять загальний текст певної літератури. І хоча «Журнал» Т. Шевченка стоїть осібно від зразків жанру в українській літературі, проте, як зауважує І. Айзеншток, «типові особливості Шевченкових записів якнайскравіше устають перед нами, коли зіставити їх з аналогічними <...> замітками у щоденниках інших осіб» [2, 112].

Порівняння щоденника Д. Туптала з «Журналом» Т. Шевченка лише доволі обмеженою можливістю впливів, проте ці тексти близькі «у сфері логіки потенційних літературних зустрічей» [18, 82]. Їх зіставлення відкриває певну спорідненість між ними — «у душі (якщо говорити дещо розмито) або у типі (якщо дотримуватися більш формальних визначень)» [18, 83]. Достеменно відомо, що Шевченко знав «Книгу житій святих» (Четї-Мінеї) (про що сам поет згадує у поемі «Гайдамаки») [21, 507] — відому працю Туптала, однак документальних свідчень, що він читав його щоденник, немає. Аналіз текстів обох щоденників не зводиться до пошуку безпосередніх запозичень, точних цитат, конкретних «документальних» відсилань до передтексту, а відкриває інший рівень інтерпретаційних можливостей. Попри жанрову спільність цих текстів, порівняння априорі містить певний набір відмінностей, залежно від епохи та індивідуальності кожного автора. Навіть якщо зосереджуватися лише на відмінностях, то «на певному етапі їх колекціонування і розгляду починає проявлятися спільне підґрунтя, немов єдиний стертий текст, на якому, як на палімпсесті, пишуться інші тексти — відмінні» [18, 83], і при порівнянні «головним стає почергово то спільне у відмінному, то відмінне у спільному» [18, 86—87]. Зіставлення таких несхожих текстів «передбачає виокремлення певного спільного субстрату, характерного для <...> щоденника взагалі, незалежно від часової і культурної дистанції» [19, 30]. Тому назагал тексти, об'єднані лише жанровим чинником, можуть «співвизначати сенс та співокреслювати цінність один одного», а часова чи просторова дистанція між ними долається у межах порівняння й «перетворюється на синкретичну одночасність» [9, 523—524].

Видатний діяч Української Церкви та української культури Дмитро Туптало (Димитрій Ростовський) жив і творив в оточенні таких церковних та політичних діячів, як гетьмани Іван Самойлович та Іван Мазепа, ректор Києво-Могилянської академії Мелетій Дзик, митрополити Стефан Яворський, Варлаам Ясинський та ін. Впливовий покровитель Туптала — гетьман Іван Мазепа, учень Лазаря Барановича, за його сприяння видана друга книга «Четї-Мінеї» (1695); він надав обителі, де перебував Димитрій, земельні володіння, а також сприяв передачі частини мощів святої Варвари, чим Туптало був надзвичайно втішений (запис у його

щоденнику від 12 січня 1691 р.) [16, 49]. Із гетьманом Мазепою Туптало їздив до Москви на аудієнцію до царя Іоанна та патріарха Іоакима, щоб отримати дозвіл продовжувати писати «Книгу житій святих» (запис під 1689 р.). Наставником Туптала був Лазар Баранович, Чернігівський архієпископ. Баранович виступав за збереження прав українського духівництва, був «рішучим противником втручання Московського патріархату у справи Київської митрополії» [14, 89]. Протоієрей Симеон Адамович у своєму доносі на гетьмана Дем'яна Многогрішного від січня 1669 р. згадав і Барановича, приписавши йому такі слова: «І я, государю, чув своїми вухами від преосвященного єпископа Лазаря, він говорив такі речі: “Треба нам того, щоб у нас, у Малій Росії, й нога московська не постояла, а коли великий государ не виведе своїх ратних людей із міст, гетьман хоча й сам пропаде, та й Московське царство погубить, як вогонь: і запалену річ спалить, і сам вигасне”» [17, 17]. Туптало у своєму діаріуші шанобливо відгукується про нього, зазначаючи принагідно, що Владика благословив його на ігуменство «як батько рідного сина» [16, 33]. Зрозуміло, що Туптало цілком поділяв настрої свого учителя, виступав проти підкорення української церкви Московському патріархату. Однак спротив було подолано, і 1685 р. Київський митрополит Гедеон Четвертинський був висвячений уже не в Константинополі, а в Москві.

Щоденник Д. Туптала знайшов М. Бантиш-Каменський, уперше опублікував М. Новиков у виданні «Древняя российская вифлиофика» за 1774 р. під назвою «Денні записки Святого Димитрія, митрополита Ростовського...» [16, 12]. Текст у XVIII ст. видавався сім разів під різними назвами з додатками у вигляді листів та інших творів, у складі різних видань, а в 1781 р. — як окрема книжка. Туптало вів щоденник із 1681 р. по 1703 р. Навесні 1681 р. Димитрію було 29 років, а він уже став ігуменом Максаківського Спасо-Преображенського монастиря. Його діаріуш на початку — це щось проміжне між щоденником, мемуарами та автобіографією, із відомостями про рік та місце народження, про батька й матір. До 1677 р. він пише фактично автобіографію, і лише подальші записи мають щоденниковий характер із вибірковою фіксацією поточних подій.

Звернення Туптала до жанру щоденника, швидше за все, було зумовлене особистими причинами, пов'язаними з «психологічною потребою зміни діяльності, потребою бути на самоті або ж з бажанням займатися письмом, коли виникає внутрішня необхідність у породженні писемних текстів» [15, 140]. Сам автор називає свої записи «діаріушом», «пам'ятною книгою». Він не планував їх друкувати, але цілком був свідомий такої можливості. Шевченко теж, хоч і не мав конкретної мети видати свій «Журнал», усе ж писав його не лише для себе, а й «для милых искренних друзей» [22, 12]. Пізніше в щоденниковому записі від

22 липня 1857 р. поет назве їх конкретніше: «Лазаревському вместо письма pošлю эти две тетради моего журнала, пускай читает с Семеновом» [22, 65]. Тому обидва тексти є й приватними, інтимними, і водночас відкритими для читача, тобто різною мірою позначені «публічною інтимністю» [12, 162].

Не можна оминати увагою той факт, що саме Туптало започаткував в українській літературі традицію письменницьких щоденників, яку Шевченко продовжив. Авторська самопрезентація в щоденниках Туптала і Шевченка відбувається через різні варіанти подачі біографічного матеріалу (спогад, сон, метаопис). Оскільки більшість записів письменники роблять постфактум, то їхні щоденники — це своєрідне пригадування пережитого. Автори не просто обирають факти для записування, вони їх вибудовують і моделюють у потрібну їм структуру. Автобіографічний наратив у текстах Туптала і Шевченка (ця риса є спільною для усіх письменницьких щоденників) не просто «описує реальні життєві ситуації», а й «конструє життя» оповідача, надаючи його розповіді «той сенс, який заданий цією формою біографії, тією послідовністю, яку вибрав автор і яка відповідним чином пов'язала факти» [1, 113]. Послідовність оповіді в щоденниках письменників забезпечується саме наративом як розповіддю про будні автора, що «випрямляє» життєвий шлях до ступеня долі й призначення, і звідки видалені всі «непотрібні» відхилення», увага зосереджується на конкретних життєвих подіях, прискіпливо обраних деталях, образах [1, 112]. Туптало через спогади і сни-видіння передає читачеві історію свого покликання на служіння церкві й народу, до праці над «Книгою житій святих». У Шевченка теж одним із провідних є мотив покликання, він повертається до Петербурга, щоб займатися малярством, згадуючи на сторінках «Журналу», як прийшов до улюбленої справи. Обидва автори-письменники залишають поза увагою безліч подій, які не важливі для щоденника або, навпаки, можуть суттєво вплинути на його характер. Вони свідомо впорядковують окремі події в певну часову послідовність, цілість, вибудовуючи сюжет із причинно-наслідковими зв'язками, на відміну від простого хронологічного перерахування подій у звичайному щоденнику. Саме завдяки активній письменницькій позиції, не просто написанню, а часто вдумливій роботі над текстом щоденника, індивідуальне життя автора на його сторінках постає як єдиний і цілісний феномен.

Мета щоденника Туптала — зафіксувати й відрефлексувати пережите («я за потрібне розмислив у цю мою пам'ятну книжку внести те, що давно робилося для незабуття мені, бо маю вже слабку пам'ять» [16, 43]); він нотує для пам'яті, для того, щоб потім використати ці спогади в інших текстах. Наприклад, до пізнішого твору «Літописець келейний», що його автор надсилав Стефану Яворському для прочитання

й видання, вміщено й записи діаріуша. В. Соболь слушно розмірковує про призначення щоденника Туптала: «<...> був розпочатий його автором із практичних потреб, для фіксації і осмислення важливих подій власного життя, але згодом був доопрацьований, щоб <...> передати в спадок прийдешнім не стільки напрацьований життєвий досвід, як понадчасову істину про сенс людського призначення» [16, 134]. Шевченко, який теж був свідомий значення своєї постаті, нотує події свого життя не лише для себе, а й для сучасників, нащадків. У «Журналі», як і в діаріуші Туптала, також є місце рефлексіям, самозаглибленню — поету треба подолати психологічну травму 10-річного ув'язнення, коли він був позбавлений можливості нормально жити, займатися улюбленою справою, відірваний від друзів і знайомих.

Обом щоденникам властива автокомунікація — зосередженість автора за несприятливих особистих обставин на власних переживаннях. Самоаналіз, авторефлексія на сторінках щоденника з'являються тоді, коли Шевченко намагається зрозуміти свої душевні настрої, емоційний стан, зумовлені драматичними поворотами долі: «Что, если не привезет он мне так долго ожидаемой свободы? Что я тогда буду делать?» [22, 29] або «Опять тоска и бесконечное ожидание. <...> Холодные, равнодушные тираны! Вечером возвратился я в укрепление и получил приказание от фельдфебеля готовиться к смотру. Это результат давно ожидаемой почты и с таким трепетом ожидаемой Свободы. Тяжело, невыразимо тяжело! Я одурею, наконец, от этого бесконечного ожидания» [22, 18]. Ще розлогішими стають рефлексії, коли Шевченко починає розмірковувати про роки заслання: «Странно еще вот что. Все это неисповедимое горе, все роды унижения и поругания прошли, как будто не касаясь меня. Малейшего следа не оставили по себе. Опыт, говорят, есть лучший наш учитель. Но горький опыт прошел мимо меня невидимкою. Мне кажется, что я точно тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. Хорошо ли это? Хорошо. По крайней мере, мне так кажется. И я от глубины души благодарю моего Всемогущего Создателя, что он не допустил ужасному опыту коснуться своими железными когтями моих убеждений, моих младенчески светлых верований» [22, 22]. Саме в таких записях автор цілком свідомо використовує психокомпенсаторну та психотерапевтичну дію тексту. Щоденниковий жанр дозволяє поету відрефлексувати свої страждання, абстрагуватися у слові від дійсності, за важких умов існування по-новому виразити самого себе поза межами наявної реальності, тобто зробити себе об'єктом для іншого і для себе самого.

Туптало в щоденнику вміщує багато листів до інших осіб, у яких теж виявляє схильність до роздумів над власним призначенням, творчістю, станом здоров'я: «<...> яка мені потреба вправлятися у писанні, моя

справа, суть якої всім відома, — проповідувати. Моєму сану (його ж я недостойний) належить слово Боже проповідувати не тільки язиком, але і пишучою рукою. То моя справа, то моє покликання, то моя посада» [16, 65—66], або: «<...> неможливо скоро писати, не тільки через трудність справи, але і через мою неміч, часто знесилююсь, і Бог зна, чи зможу започатковане зробити, оскільки часті мої недуги перо від руки пишучої віднімають, а писця на одри валять, труну ж очам являють, про смерть думати змушують» [16, 66].

Часопросторова модель обох щоденників — синтез двох основних хронотопів: реального (зовнішнього) і психологічного (внутрішнього). Реальний часопростір — це щоденне датування записів, коли автор маркує свою присутність на сторінках тексту тут-і-тепер. Відчуття часу в тексті Туптала тяжіє до літописного (хронікального) з елементами подорожніх нарисів. У щоденнику Шевченка, як і у тексті Туптала, реальний час лінійний, а простір (завдяки травелогу у структурі «Журналу») відкритий, із конкретними топосами (Астрахань, Чебоксари, Нижній Новгород, Владимир). Внутрішній (або психологічний) хронотоп — це спогади, сни, плани і фантазії. У свій діаріуш Туптало вносить яскравий сон-спогад про митрополита Барановича, плани-сподівання, пов'язані із творчістю, супроводжуючи їх смиренними репліками, на зразок: «О Боже мій! Влаштуй мої справи по твоїй преблагій та премилосердній волі на спасіння душі моєї грішної» [16, 44]. На сторінках щоденника Шевченка (особливо в частині, написаній у Новопетровському укріпленні) багато спогадів і мрій, у них переплелися Петербург, Орська фортеця, Москва й Україна, минуле й майбутнє. Автор у своїй уяві долає кордони часу і простору: «Несмотря, однако ж, на эти точные сведения, я уже успел (разумеется, в воображении) устроить свое путешествие по Волге уютно, спокойно и, главное, дешево. Пароход буксирует (единственное верное сведение) несколько барок, или, как их называют, подчалками, до Нижнего Новгорода с разным грузом. На одной из таких барок я думаю устроить свою временную квартиру и пролежать в ней до нижегородского дилижанса. Потом в Москву, а из Москвы, помолвившись Богу за Фультонovu душу, через 22 часа и в Питер. Не правда ли, яркая фантазия? Но на сегодня довольно» [22, 13]. Залежно від психологічного стану автора, його мрій або спогадів, внутрішній час у тексті «Журналу» може пришвидшуватися або уповільнюватися, а просторові відстані легко скорочуються. В обох щоденниках є «метатекстова дата запису» [8], що відповідає саме моменту запису, а не часу зображених подій. Так на сторінках текстів з'являються спогади-пригадування пережитого; автори вводять їх у основний текст короткими репліками, вступними поясненнями. Спогади — як маркери пам'яті — у тексті щоденника розширюють часопросторові межі оповіді.

Хронотоп дороги [4, 392] спільний для текстів Туптала й Шевченка. За різних обставин Туптало змінив чимало монастирів — він був знаним духовним авторитетом і доволі популярним управлінцем, тому братія охоче запрошувала його бути зверхником. Часті переїзди відбулися й у тексті діаріуша, життя своє Туптало сприймає як подорож, яка невідомо де скінчиться: «Бог відає, де й мені судиться голову скласти» [16, 36]. Часопростір травелогу Шевченка із Новопетровського до Петербурга, хронотоп дороги, як і в діаріуші Туптала, має два виміри: горизонтальний — це звичайна подорож у реальному часі через відомі міста тогочасної Росії (Астрахань, Нижній Новгород, Владимир) та вертикальний — метафоричне повернення поета з неволі до нормального життя, свободи, трансгресія, перехід із одного статусу в інший, як він сам позначить це у підписі до листа: не «рядовой Т. Шевченко», а «художник Т. Шевченко» [22, 69]. На цьому шляху поет долає і цілком матеріальні перешкоди (очікування наказу про відставку, фінансові труднощі), й душевні терзання, спокуси (візити до madame Гільде), особисті психологічні травми (невдале сватання).

Своєрідність жанрової природи обох щоденників — їх гетерогенність, «поліморфний діапазон»: синтез кількох жанрів, що утворюють у тексті складне структурне ціле. У текстах Туптала і Шевченка виразно простежуються неоднорідність змісту, різноманітність, мозаїчність записів. Щоденник Туптала — синтез жанрів автобіографічної прози, це й спогади, і мемуари, і автобіографія, визначити, що превалює, складно, тим більше, сам жанр щоденника, ще лабільний, переживав процес становлення. Вставні тексти (видіння, сни, спогади, листи — свої й чужі, навіть грамота від Патріарха — запис від 1 листопада 1690 р.) у діаріуші виступають як оригінальне доповнення основного матеріалу. Зокрема, слід наголосити на важливості снів та їх пророчості. Скажімо, у 1689 р., перед поїздкою із гетьманом Мазепою до Москви Туптало вміщує спогад про сон-видіння 1676 р. Сенс сну у словах архієпископа Лазаря Барановича, звернених до Туптала — «Чи не я тебе обрав»; далі автор наголошує: «і досьогодні ці слова твердо пам'ятаю» [16, 43]. Туптало свідчить про обраність, покликаність до служіння своїй церкві й Батьківщині саме словами Барановича, через якого, на думку автора, говорить Бог: «через особу Преосвященного отця Архієпископа сам Творитель наказував мені» [16, 43]. У Шевченковому «Журналі» сни теж відіграють важливу роль, часто це сни-спогади (про друзів, знайомих, життя до заслання, Орську фортецю) або пророчі сни (як у випадку із К. Піуновою); їх функції — композиційна організація тексту, підсвідоме заміщення неприйнятної дійсності, альтернативна можливість автокомунікації [20, 112].

Потрібно зауважити, що в текстах щоденників Туптала і Шевченка значне місце посідають міркування про написання інших творів, характеристика

власної письменницької праці. Зі сторінок діаріуша пильний читач дізнається про всі перипетії написання головної праці Туптала — «Книг житій святих». Шевченко записує до «Журналу» власні вірші, розмірковує про написання поеми «Сатрап и Дервиш», докладно розповідає про редагування повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (у щоденнику — «Матрос»).

Визначальними рисами оповідної манери в щоденнику Туптала є уривчастість, неповнота, стислість. Окрім зовнішніх причин (несприятливі політичні обставини, за яких потрібно було приховувати проукраїнські погляди, а також побутові умови — потреба виконання прямих обов'язків священика), така стильова манера була зумовлена ще й вдачею автора, сам він зауважить: «<...> у мене коротка і рідка молитва» [16, 37]. Схожий стиль записів з'являється у щоденнику Шевченка в Петербурзі, коли на рефлексії майже не лишається часу. Для текстів щоденників Туптала і Шевченка властиве поєднання двох планів — особистого і суспільного, обидва автори влучно описують тогочасну політичну ситуацію, стан церкви тощо. Автор у цих текстах — дієвий учасник, свідок епохи. Але Туптало висловлюється коротко, стисло й обережно. Авторська оцінка виявляється найчастіше вже у відборі подій для фіксації, хоча й часто без коментування. Більшість думок Туптала вгадується-читається між рядків. Наприклад, ставлення до всіх духовних осіб (навіть до московських зверхників) нейтрально-шанобливе, але в підтексті почуття дуже різняться, навіть «повідомлення про їх смерть не є однотипними» [16, 135]. Порівняймо записи про смерть Ф. Прокоповича: «<...> упокоївся блаженної пам'яті отець Феофан Прокопович, муж важний і знатний, який Церкві Божій добре послужив, проповідник солодкомовний, мій люб'язний брат <...> Вічна йому пам'ять» [16, 42], і московського патріарха — «Березня 17 дня, Святійший Патріарх Московський Іоаким переставився» [16, 45]. Вичерпно. У діаріуші майже ніякої реакції чи опису вражень від побаченого-пережитого 1689 р. в Москві, лише зафіксована страшна подія: «Коли були ми в Троїцькому монастирі, страчено трьох знатних осіб за якийсь бунт, голови відсічені, а інших батою січено, іншим язика відрізано, іншим вуха, і до заслання розіслані» [16, 45], яка, певно, сильно вразила автора. У наступному абзаці радість від'їзду ясно прочитується у кожному слові скупого запису: «Вересня 22, у день недільний, у неділю 18 по Святому Духу, з Царствующого града Москви в путь, до хати своєї, з Божим благословенням збираємося. Господи поспіши!» [16, 45]. Перед нами, по суті, «скелет» щоденника — лише короткі, дуже часто беземоційні нотатки; багато інформації читач додумує самостійно. Щоденник Туптала «мовчить» про весь жах і розпач, тілесні й духовні страждання, коли автор царським указом 1701 р. був «поставлений у Архіереї до Сибіру» [16, 53], і лише тривала хвороба врятувала його від такої «милості».

Мовчання спостерігається на сторінках щоденника Шевченка. У «Журналі» поета, який він вів майже рік, нотаток немає лише за 43 дні, це «мовчання» у буквальному сенсі слова, задокументоване «“пробілом”, пропуском тексту (blanc у термінології Ж. Дерріди)» [6, 77]; «та й то мало не всюди поет зазначає причину тому, подаючи запис проминутого в найближчий день або даючи слово іншим людям, як це було в Астрахані» [7, 257]. Основні причини пропущених записів: ще у Новопетровському укріпленні — солдатська повинність; потім переїзди (до Астрахані, Нижнього Новгороду, Москви), подорожні незручності; зустрічі, спілкування з друзями, знайомими, їхні дописи; перерви на творчість (зокрема, написання поеми «Неофіти»); інші особисті причини. Як зазначає С. Єфремов, якщо «з проминутих днів виключимо ті, де записи зроблено чужою рукою, то число їх ще зменшиться» [7, 257].

Ідея того, що про важливе краще мовчати, буде неодноразово виникати на сторінках щоденника. Наприклад, у захопливому записі про своє ставлення до К. Піунової: «В заключение спектаклей дана была драма “Парижские нищие”. Роль Антуанетты исполнила она, и исполнила лучше, нежели в первый раз, но я не аплодировал. А почему, и сам не знаю. Мне казалось, она выше всяких аплодисментов. Но я этого никому не сказал» [22, 147—148]. Вдячне мовчання-про-головне панує під час першої зустрічі поета із своїми благодійниками — графом і графінею Толстими (запис від 28 березня 1858 р.): «Сердечнее и радостнее не встречал меня никто и я никого, как встретились мы с моей святой заступницей и с графом Федором Петровичем. Эта встреча была душевнее всякой родственной встречи. Многое хотелось мне пересказать ей, и я ничего не сказал» [22, 167]. Своєрідність цього типу мовчання (або замовчування) полягає в тому, що воно залучається до загального контексту ситуації, «забезпечуючи тим самим її комунікативну “щільність”»: адже дуже часто за простими етикетними фразами слідує певні “лакуни”, про наявність яких співбесідники однаково обізнані, і роз’яснення цих “лакун” не входить у прагматичний малюнок даної комунікативної ситуації» [11, 27].

Отже, можемо дійти висновку, що попри значні відмінності, зумовлені історичними обставинами, епохою написання та життєвими обставинами, цих двох письменників єднає патріотична проукраїнська позиція, духовна спорідненість, ментальність — спільні духовні потенціали та способи осягнення світу, «зв’язок, що його неможливо нічим заперечити» [16, 8]. В українському літературознавстві ще від І. Франка і до сучасних дослідників збереглося уявлення про безперервність українського літературного процесу. Проте науковці, констатуючи тривалість літературної традиції, з різних причин не робили спроби її унаочнення, лише час від часу вдаючись до компаративістичного зіставлення текстів

митців різних культурних епох у розвитку української літератури. Порівняння текстів Туптала і Шевченка дає можливість простежити зародження, формування, утвердження в українській літературі такого різновиду щоденника, як письменницький, та визначити інновації Шевченка: зміна характеру діалогу автора і реципієнта; використання прийому мовчання (замість опису конкретних ситуацій), що залучає реципієнта до співпраці у просторі художнього твору та ін. Для обох авторів щоденник — це можливість самоусвідомлення, позиціонування себе як одного з багатьох чи, навпаки, одного із небагатьох; «автовизначення власного внеску» [16, 136]; відбувається осмислення історії не лише як «священної», але й як приватної, особистої» [10, 289]. Для свого часу діаріуш Туптала відповідає призначенню щоденника як тексту-свідчення індивідуального буття автора. Обидва щоденники цілком виконують дві провідні функції текстів означеного жанру — фіксують для себе та свідчать для інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А. Биографический метод: нарратив и интерпретация // *Δόξα* / Докса. 2015. Вип. 2 (24). С. 111—120.
2. Айзеншток І. Академічний Шевченко // Червоний шлях. 1928. № 4 (61). Квітень. С. 110—114.
3. Архипова М. Психологические свойства и представления, связанные с практикой ведения личного дневника // Проблемы педагогики и психологии. Вестник Русской христианской гуманитарной академии. Т. 13. Вып. 3. Санкт-Петербург, 2012. С. 197—207.
4. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва: Художественная литература, 1975. С. 234—408.
5. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1979. С. 364.
6. Богданов К. Очерки по антропологии молчания. Номо тасенс. Санкт-Петербург: РХГИ, 1997. 350 с.
7. Єфремов С. Літературно-критичні статті. Київ: Дніпро, 1993. 351 с.
8. Зализняк А. Дневник: к определению жанра // URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/106/za14-pr.html>
9. Касперський Е. Про теорію компаративістики // Література. Теорія. Методологія: [зб. ст. / пер. з польськ. С. Яковенка, упор. і наук. ред. Д. Уліцької]. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 518—540.
10. Кобрин К. Похвала дневнику // Новое литературное обозрение. № 61 (2003). С. 288—295.
11. Корнилова Н. Онтология молчания: На примере ранней прозы Леонида Андреева: дисс.... канд. филол. наук. Ярославль, 2002. 164 с.
12. Кронгауз М. Публичная интимность // Знамя. 2009. № 12. С. 162—167.
13. Мругальський М. Деконструкція — постструктуралізм — деконструктивізм // Література. Теорія. Методологія: [зб. ст. / пер. з польськ. С. Яковенка, упор. і наук. ред. Д. Уліцької]. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 333—371.
14. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. — Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 304 с.
15. Радзівєвська Т. Щоденникові записи і наративізація особистого досвіду // Стил (Белград). 2008. № 7. С. 139—150.
16. Соболев В. Пам'ятна книга Дмитра Туптала. Варшава, 2004. 217 с.

17. *Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. Т. 3. Кн. 2: Остання чверть XVII — початок XVIII ст. / Упор., резюме, приміт. В. Шевчука. Київ: Дніпро, 2001. 576 с.*
18. *Топоров В. Два дневника (Андрей Тургенев и Исаика Такубоку) // Восток — Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Вып. 4. Москва: Наука, 1989. С. 78—100.*
19. *Троицкий Ю. Историческая компаративистика: эпистемология и наррация // Narratorium: междисциплинарный журнал. 2011. № 1—2. URL: <http://ecsosman.hse.ru/data/2012/11/20/1251380674/3.pdf>.*
20. *Харченко А. Опис снів як вербалізація «несвідомого» в текстовій структурі «Журналу» Т. Шевченка // Шевченкознавчі студії: зб. наук. пр. Вип. 10. Київ: ВПЦ Університет, 2008. С. 111—117.*
21. *Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837—1847. 784 с.*
22. *Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский», записи народної творчості. Київ: Наукова думка, 2001. 496 с.*

Отримано 23 вересня 2019 р.

REFERENCES

1. Afanas'ev, A. (2015). Biograficheskii metod: narrativ i interpretatsiya. *Doksa*, 2 (24), 111-120. [in Russian]
2. Aizenshtok, I. (1928). Akademichnyi Shevchenko. *Chervonyi shliakh*, 4 (61), 110-114. [in Ukrainian]
3. Arkhipova, M. (2012). Psikhologicheskie svoystva i predstavleniya, svyazannye s praktikoi vedeniya lichnogo dnevnika. *Problemy pedagogiki i psikhologii. Vestnik Russkoi khrystyanskoj gumanitarnoi akademii*. Vol. 13. Vyp. 3. Saint Petersburg, 197-207. [in Russian]
4. Bakhtin, M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki. Issledovaniya raznykh let*. Moscow: Khudozhestvennaya literatura. [in Russian]
5. Bakhtin, M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moscow: Iskusstvo. [in Russian]
6. Bogdanov, K. (1997). *Ocherki po antropologii molchaniya. Homo tacens*. Saint Petersburg: RKhGI. [in Russian]
7. Yefremov, S. (1993). *Literaturno-krytychni statti*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
8. Zalyzniak, A. Dnevnyk: k opredeleniyu zhanra. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/106/za14-pr.html> [in Russian]
9. Kasperskyi, E. Pro teoriiu komparatyvistyky. In: *Literatura. Teoriia. Metodolohiia : zb. st.* (2006). (pp. 518-540). Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". [in Ukrainian]
10. Kobrin, K. (2003). Pokhvala dnevniku. *Novoe literaturnoe obozrenie*, 61, 288-295. [in Russian]
11. Kornilova, N. (2019). *Ontologiya molchaniya: Na primere rannei prozy Leonida Andreeva*. Extended abstract of Candidate's thesis. Yaroslavl. [in Russian]
12. Krongauz, M. (2009). Publichnaya intimnost'. *Znamya*, 12, 162—167. [in Russian]
13. Mrugalskyi, M. Dekonstruktssiia — poststrukturalizm — dekonstruktyvizm. In: *Literatura. Teoriia. Metodolohiia: zb. st.* (2006). (pp. 333-371). Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". [in Ukrainian]
14. Pavlenko, S. (2005). *Ivan Mazepa yak budivnychy ukrainskoi kultury*. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". [in Ukrainian]
15. Radziivska, T. (2008). Shchodennykovi zapysy i naratyvizatsiia osobystoho dosvidu. *Styl*, 7, 139-150. [in Ukrainian]
16. Sobol, V. (2004). *Pamiatna knyha Dmytra Tuptala*. Warsaw. [in Ukrainian]
17. *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* (Vol. 1-9; Vol. 3). (2001). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
18. Toporov, V. (1989). Dva dnevnika (Andrei Turgenev i Isikava Takuboku). *Vostok — Zapad. Issledovaniya. Perevody. Publikatsii*, 4, 78-100. Moscow: Nauka. [in Russian]

19. Troitskii, Yu. Istoricheskaya komparativistika: epistemologiya i narratsiya. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/11/20/1251380674/3.pdf>. [in Russian]
20. Kharchenko, A. (2008). Opys sniv yak verbalizatsiia "nesvidomoho" v tekstovii strukturi "Zhurnalu" T. Shevchenka. *Shevchenkoznavchi studii: zb. nauk. pr.* 10, 111—117. Kyiv: VPTs Universytet. [in Ukrainian]
21. Shevchenko, T. (2001). *Povne zibrannia tvoriv* (Vol. 1-12; Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
22. Shevchenko, T. (2001). *Povne zibrannia tvoriv* (Vol. 1-12; Vol. 5). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

Received 23 September 2019

Yevheniia Lebid-Hrebeniuk, PhD
Shevchenko Institute of Literature
4 M. Hrushevskoho st., Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: ljs@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0010-8316

BIOGRAPHICAL NARRATIVE IN DIARIES OF DYMYTRII TUPTALO AND TARAS SHEVCHENKO

The paper deals with a specific genre of diary in the heritage of D. Tuptalo and T. Shevchenko. The comparative analysis allowed the researcher to clarify the nature of the genre and define its basic characteristics. Special attention has been paid to the general features in both diaries, such as language, orientation towards a future reader, the atmosphere of 'expectation'. In both diaries, the authors present themselves as a part of the action and even heroes of the stories. Thus a description of all events is typically given from the author's perspective; the author and the narrator merge in a first-person narrative. The communicative techniques in the structure of the text are described briefly; these are comparison, evaluative judgments, the image of the Other, speaking to the reader, etc. The researcher interprets some theses about writers' views concerning religion, friendship, and the phenomenon of silence. The character of such silence in the text is multidimensional: the varieties of literary pause/silence may be found throughout the diaries; the figures expressing silence belong to several types. The meaning of silence shifts according to the context. Some specific discoveries are based on such common features in both diaries as critical thinking, engaging the reader in the text, deep existential thoughts, digression (a partial retreat from the main theme in the text). The comparison of Tuptalo's and Shevchenko's texts allows seeing how the genre of a writer's diary was shaped in Ukrainian literature.

Keywords: *diary prose, genre, narrative strategy, recipient, author's intention, 'other', literary pause/silence, communicative function.*